

Martyn
Rady



Het rijk van de
Habsburgers

Een duizendjarig
vorstengeslacht

Martyn Rady

Het rijk van de
Habsburgers

Een duizendjarig
vorstengeslacht

Vertaald door Rob Hartmans



Uitgeverij Omniboek

Inhoud

Opmerking van de vertaler	7
Kaarten	9
1. Dynastieën en rijken; titels en volken	17
2. Het visioen van een imperium: elfde tot zestiende eeuw	41
3. 'Als de koning van elk afzonderlijk': zestiende en zeventiende eeuw	67
4. In dienst van het geloof: zeventiende en achttiende eeuw	91
5. Verlichting en reactie: achttiende en negentiende eeuw	117
6. Het tijdperk van Frans Jozef: de negentiende eeuw	149
7. Wereldoorlog en ontbinding: twintigste eeuw	181
Habsburgers in de Kaisersaal	205
Bronvermelding	217
Verder lezen	225
Dankwoord	229
Register	230



Opmerking van de vertaler

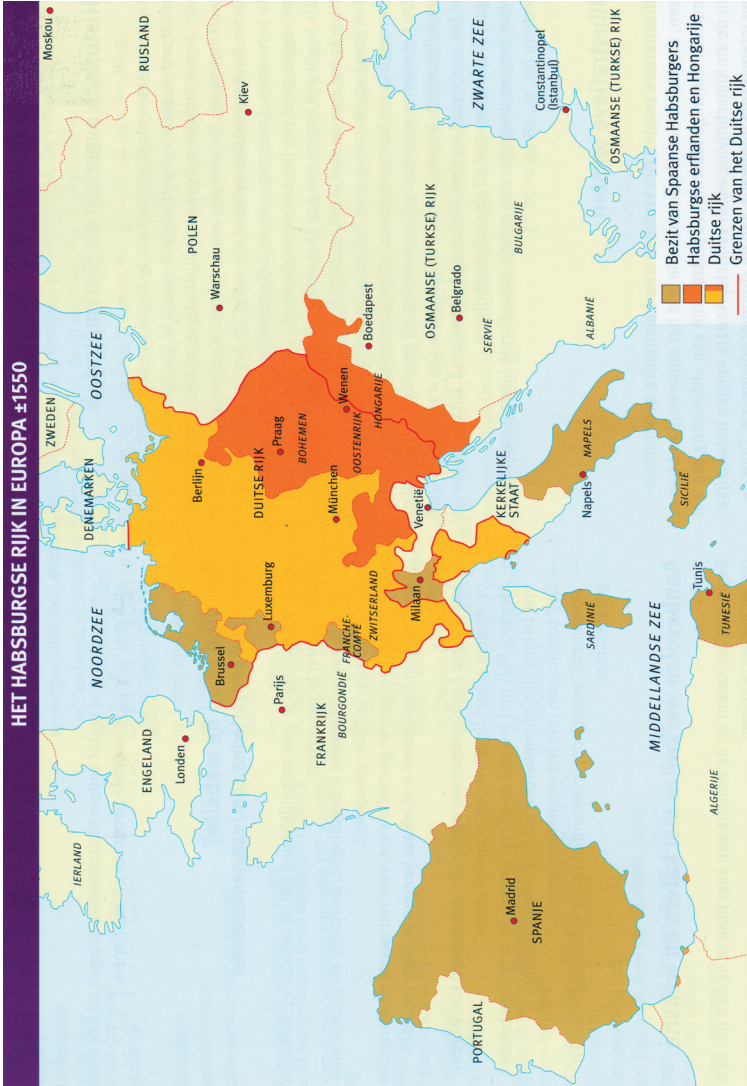
De Habsburgers waren van 1438 tot 1806 heersers over een enorme lappendeken van gebieden die in de Engelstalige literatuur wordt aangeduid als het *Holy Roman Empire*. In het Nederlands is het gebruikelijk om de term 'Heilige Roomse Rijk' te gebruiken. Hierdoor krijgt de hedendaagse lezer de indruk dat dit seculiere rijk innig verbonden was met de rooms-katholieke kerk. Nu was dat ook inderdaad zo, maar die band werd uitgedrukt door het woord 'heilig'.

Het woord 'rooms' verwijst naar iets anders. Tot in de negentiende eeuw werd het rijk van de Romeinen uit de oudheid in het Nederlands aangeduid als het 'Roomse Rijk', om later plaats te maken voor de term 'Romeinse Rijk'. Voor de katholieke kerk bleef wel de oude uitdrukking gehandhaafd, zodat er in het Nederlands een onderscheid wordt gemaakt dat in de ons omringende landen niet bestaat. De adjectieven *roman*, *römisch* of *romaine* worden gebruikt zowel voor het Romeinse Rijk uit de oudheid en het keizerrijk uit de middeleeuwen, als voor de katholieke kerk. En dit is ook volkomen logisch, aangezien het Heilige *Romeinse Rijk* – dat vanaf de vijftiende eeuw officieel het toevoegsel 'der Duitse Natie' kreeg – zichzelf beschouwde als de legitieme opvolger van het imperium van de oude Romeinen.

Met zijn kroning tot keizer in 800 pretendeerde Karel de Grote het Romeinse Rijk in het westen te hebben hersteld. Na het uit-

eenvallen van dit Frankische rijk, dat werd bezegeld door het Verdrag van Verdun (843), gingen vanaf de tiende eeuw de heersers van het oostelijke rijk zich als opvolgers van het Romeinse Rijk beschouwen. In 962 liet Otto I zich tot keizer kronen. De naamgeving van dit rijk wisselde nogal eens, maar meestal werd het aangeduid als *Imperium Romanum*. Vanaf 1157 noemde keizer Frederik I zijn rijk het *Sacrum Imperium*, om de betekenis van de religie te benadrukken, én om zich duidelijk af te zetten tegen de machtsaanspraken van het pausdom.

Het zou correct zijn om ook te spreken over de Romeins-katholieke kerk, maar dit is uiteraard onbegonnen werk. Wat betreft het seculiere rijk dat bijna duizend jaar heeft bestaan, is dit iets anders. Omdat er weinig redenen zijn om de archaïsche benaming aan te houden, en de Habsburgers uitdrukkelijk in de voetsporen van de Romeinse keizers wilden treden, wordt hun rijk in dit boek aangeduid als het Heilige Romeinse Rijk.



1

Dynastieën en rijken; titels en volken

■ De Habsburgers: oorsprong en naam

Na het huis Windsor zijn de Habsburgers de bekendste dynastie van Europa. Hun geschiedenis is verbonden met die van de meeste Europese landen. Op enig moment heersten Habsburgers over landen die we nu kennen als Spanje en Portugal, België, Luxemburg en Nederland, Duitsland, Oostenrijk, Hongarije, Bosnië en Kroatië, Tsjechië (het voormalige Bohemen en Moravië), Slowakije en Slovenië, evenals over delen van Italië, Polen, Roemenië, Moldavië, Servië en Oekraïne. Hun greep op de geografie van Europa werd alleen geëvenaard door de veel kortstondiger rijken van Napoleon en Hitler. Overzee heersten ze als koningen van Spanje ook in de Nieuwe Wereld, bijvoorbeeld over het grootste deel van Zuid-Amerika en over delen van de kustlijn van de huidige Verenigde Staten. Aan het einde van de zestiende en zeventiende eeuw strekte de macht van de Habsburgers zich ook uit in de Stille Oceaan, waar de Filipijnen een kolonie werden. Ze hadden zelfs hun macht kunnen uitbreiden tot het Noordpoolgebied, maar de Oostenrijkse ontdekkingsreizigers die in 1872 als eersten het landschap op 750 kilometer afstand van de Noordpool in kaart brachten, gaven het gebied slechts een naam en eisten het niet op in naam van hun keizer. Niettemin staat een deel van het noorden



Schilderij van Julius Payer, 1892. *Heeresgeschichtles Museum, Wenen*. Een van de leiders van de Oostenrijks-Hongaarse poolexpeditie was Julius Payer, de schilder van het doek. De expeditie kwam langdurig vast te zitten in het ijs. Terug in Wenen kreeg de expeditie een heldenontvangst.

van Rusland nog altijd bekend als Frans Jozefland, ter herinnering aan keizer Frans Jozef (1848-1916).

De Habsburgers regeerden niet alleen over een zeer uitgebreid territorium, maar ze deden dat ook gedurende lange tijd. Bijna vijfhonderd jaar, van de vijftiende tot de twintigste eeuw, vormden ze de belangrijkste Europese dynastie. De belangrijke momenten en gebeurtenissen uit de Europese geschiedenis zijn onverbrekkelijk verbonden met hun naam – van de confrontatie met Luther die de Reformatie ontketende tot de overwinning op Lodewijk XIV bij Blenheim in 1704, het verslaan van Napoleon en de fatale beslissing in 1914 om zich in een Europese oorlog te storten. Het pantheon van Habsburgse heersers biedt onderdak aan onder anderen avonturiers, krankzinnigen en ten minste één vorst die fysiek zo misvormd was dat een realistisch portret van hem nooit tentoon kon worden gesteld.

De Habsburgers bezitten nog altijd een tragische allure en een tragische reputatie. Tijdgenoten waren echter minstens evenzeer geïnteresseerd in de geschiedenis van de Habsburgse fysionomie en de vooruitstekende onderkaak die typerend was voor de voorouders van Frans Jozef. Deze misvorming, die bekendstaat als prognathie, was rond het midden van de achttiende eeuw uit de genenpoel van de familie verdwenen. Niettemin werden eugenetici en theoretici die geloofden in degeneratie er nog lange tijd door gefascineerd en leidde dit zelfs nog in Frans Jozefs regeerperiode tot rijkelijk geïllustreerde werken als *De overerfelijkheid van tekenen van gebrekkigheid bij vorstenhuizen* en *Een onderzoek naar de erfelijkheid van kaak- en tandafwijkingen*.

Vanaf het moment dat ze in de geschiedenis opduiken, vormden de Habsburgers een illustere familie. In de tiende eeuw verwierven hun voorouders zich een wisselende reeks heerlijkheden



Foto van Wici, 2009.
Klosterkirche, Muri.
Het gedenkmonument in de Kloosterkerk van de abdij van Muri, ter herinnering aan graaf Radboud: de grondlegger van de dynastie van de Habsburgers.

en landgoederen in het gebied langs de *Oberrhein* (de Rijn tussen Bazel en Bingen), dat zich uitstrekte van de Elzas tot het Zwarte Woud en het noorden van het huidige Zwitserland. Rond 1030 stichtte de eerste Habsburger van wie archiefstukken bewaard zijn gebleven, Radboud (ca. 985-1045), in Muri in het Zwitserse Aargau een benedictijner klooster. Eeuwenlang zouden leden van de familie in Muri worden begraven. Rond diezelfde tijd liet Radboud op ongeveer 30 kilometer van Muri een kasteel bouwen dat de *Habsburg* genoemd werd. De naam betekent vermoedelijk 'kasteel bij de doorwaadbare plaats', maar wordt vaak vertaald als het meer imponerende 'kasteel van de havik'. Het was de naam 'Habsburg' waaronder Radbouds nakomelingen bekend zouden worden.

Enkele eeuwen lang zou de Habsburg het belangrijkste slot van de familie blijven, maar geleidelijk verschoven de territoriale belangen van de Habsburgers. Aanvankelijk vooral naar het noorden – de Elzas en Zwaben – en vanaf het midden van de dertiende eeuw naar het oosten, naar de hertogdommen Oostenrijk en Stiermarken. De heroriëntering van de Habsburgse belangen leidde ertoe dat de familie de Habsburg verliet. In 1230 werd het aan een vazal gegeven, en uiteindelijk ging het verloren. Wat er nog over was van de Habsburgse bezittingen in het huidige Zwitserland werd in het begin van de daaropvolgende eeuw grotendeels opgegeven na het uitbreken van de opstand van het Zwitserse Eedgenootschap die volgens de legende werd geïnitieerd door Wilhelm Tell. Het hoofdgebouw van kasteel de Habsburg bestaat echter nog altijd. Ernaast bevindt zich een restaurant, met parasols op de borstwering. In het museumpje wordt de band tussen het kasteel en het huis Habsburg herdacht, een band die al bijna achthonderd jaar geleden verbroken werd.

In de veertiende eeuw namen de Habsburgers afscheid van hun naam en noemden ze zich in plaats daarvan Huis van Oostenrijk. Na verloop van tijd kreeg de oude naam Habsburg een



Gravure van Matthäus Merian, 1642. Uit de *Topographia Helvetiae*, 1642. Aan de rivier de Aar in het Zwitserse Aargau bouwden zo rond het jaar 1020 graaf Radboud van Klettgau en zijn broer Werner, de latere bisschop van Straatsburg, deze 'haviksburcht' op de Wülpelsberg.

bijkans denigerende betekenis, omdat deze herinnerde aan een provinciaals verleden dat men achter zich had gelaten. Toen rond 1415 keizer Sigismund hertog Ernst van Oostenrijk aansprak als 'Heer van Habsburg', vatte deze dat dan ook op als een belediging en sprak de keizer vervolgens aan als 'Heer van Luxemburg'. Pas in het begin van de negentiende eeuw kwam de naam Habsburg weer in omloop, deels als gevolg van Schillers populaire ballade *Der Graf von Habsburg* (1803).

■ Imperium en keizerrijken

Prominente Romeinse burgers hadden doorgaans drie namen. Een voornaam (*praenomen*), de naam van de clan waarvan men deel uitmaakte (*nomen*) en eentje die aangaf tot welke tak van die clan men behoorde (*cognomen*). De derde naam van de man die de Romeinse Republiek ten grave droeg en een dictatuur vestigde, Gaius Julius Caesar, is uiteindelijk een titel geworden en leeft voort als keizer, *Kaiser*, tsaar en *Qayser-i Rûm* (een van de titels van de Ottomaanse sultan). Dit komt doordat de eerste heersers die deze titel droegen de ambitie hadden om het Romeinse Rijk uit de klassieke oudheid te evenaren. Tijdens de middeleeuwen wemelde het van de caesars, en aan de randen van Europa ontstonden staten die zichzelf keizerrijken noemden. Dit was het geval in Byzantium en zijn culturele satellieten als Bulgarije en Servië, en tegen het einde van de vijftiende eeuw eigenden ook de heersers van Moskovisch Rusland zich de titel van keizer toe. In het grootste deel van Europa werd daar nogal lacherig over gedaan, want in het westelijk deel van de christelijke wereld was er tot aan de heerschappij van Napoleon slechts één echt keizerrijk – het Heilige Romeinse Rijk.

Het fundament voor het Heilige Romeinse Rijk werd gelegd op eerste kerstdag van het jaar 800, toen paus Leo III in Rome Karel de Grote, koning der Franken, tot keizer van de Romeinen kroonde. Onder Karels opvolgers kwijnde dit rijk weg en werd het opgedeeld, totdat het in de tweede helft van de tiende eeuw nieuw leven werd ingeblazen als een ‘Oost-Frankische’ en in toenemende mate Duitse institutie. Aanvankelijk werd het Heilige Romeinse Rijk gezien als de rechtstreekse opvolger van het oude Romeinse Rijk én als de seculiere tegenhanger van het spirituele imperium van de pausen. De heersers van de Europese koninkrijken wilden echter niets weten van de aanspraak die de keizers maakten op de algehele soevereiniteit. Zodoende bleef de greep van de keizer van het Heilige Romeinse Rijk beperkt tot een reeks



Fresco van Rafaël, 1514. *Musei Vaticani, Vaticaanstad.*

De keizerkroning van Karel de Grote in 800 maakte hem *patronus et advocatus* van de katholieke kerk. De eenheid tussen kerk en staat werd onder meer gesymboliseerd toen Karel de banier van Rome en de sleutel van het Heilig Graf in Jeruzalem ontving.

gebieden die zich uitstrekten van de Oostzee tot de Middellandse Zee – dus tot het huidige Duitsland, de Lage Landen, Zwitserland, Oostenrijk, Slovenië, Tsjechië, het noorden van Italië en een deel van Polen.

Vanaf het begin waren de keizers genoodzaakt te onderhandelen met de vele vorsten van het Heilige Romeinse Rijk, die binnen de grenzen van het keizerrijk hun eigen territoria stichtten en hun eigen politieke doelstellingen en belangen nastreefden. Hoeveel macht sommigen van deze vorsten bezaten, blijkt uit het feit dat zij het recht hadden de keizer te kiezen. Dit waren de zogenoemde 'keurvorsten'. Hoewel het keizerschap dus een ambt was waarvoor men gekozen werd, konden keizers hun macht en invloed gebruiken om ervoor te zorgen dat hun zonen werden

gekozen als hun opvolgers, soms zelfs op een moment dat zijzelf nog in leven waren. Van 1438 tot 1740 waren alle keizers van het Heilige Romeinse Rijk Habsburgers. De laatste keizer uit deze dynastieke lijn was Karel VI, die slechts één dochter had: Maria Theresia. Hierop kozen de keurvorsten hun Beierse collega tot opvolger van Karel VI. Toen deze Karel VII Albert in 1745 overleed, kozen de keurvorsten hertog Frans Stefan van Lotharingen tot keizer. Hij was de echtgenoot van Maria Theresia, die haar vader wel was opgevolgd als aartshertogin van Oostenrijk en koningin van Hongarije, zodat de keizerskroon via een omweg toch weer bij de Habsburgers terecht kwam.

De eerste keizers van het Heilige Romeinse Rijk werden inderdaad in Rome gekroond, maar door de hoge kosten en de gevaarlijke reis kwam kroning door de paus steeds minder voor. De laatste keizer die in Rome door de paus werd gekroond, was Frederik III, in 1452. In plaats daarvan beperkten de heersers van het Heilige Romeinse Rijk zich tot een kroning als 'koning der Romeinen' in de kapel van het vroegere paleis van Karel de Grote in Aken (en later in de Dom van Frankfurt am Main), waarmee ze dezelfde rechten verwierven als bij een echte keizerskroning. Met toestemming van de paus nam Maximiliaan van Oostenrijk de titel aan van 'gekozen keizer der Romeinen bij de gratie Gods', die zijn opvolgers ook zouden voeren. De titel 'koning der Romeinen' bleef sindsdien voornamelijk gereserveerd voor troonopvolgers die al voor de dood van de regerende keizers door de keurvorsten werden gekozen.

Toen Napoleon zich in 1804 in Parijs door de paus tot keizer der Fransen liet kronen, maakte alleen de symboliek al duidelijk dat de dagen van het Heilige Romeinse Rijk geteld waren. De laatste keizer van dit rijk, Frans II, noemde zich daarom sindsdien keizer van Oostenrijk. Hoewel Frans II vaak in een kroningsmantel en met een kroon uit de schatkamer van de Habsburgers werd afgebeeld, werd hij nooit formeel tot keizer van Oostenrijk

gekroond. Ook zijn opvolgers werden nooit gekroond. Na de dood of abdicatie van hun voorganger riepen ze zichzelf eenvoudigweg uit tot keizer.

Twee jaar lang was Frans II keizer zowel van het Heilige Romeinse Rijk als van Oostenrijk. Doordat Napoleon met oorlog dreigde, was Frans in 1806 gedwongen te verklaren dat het Heilige Romeinse Rijk niet langer bestond en dat hij dus aftrad als keizer van dit rijk. In het document waarin de abdicatie en ontbinding van het rijk werden vastgelegd, werden nog eenmaal alle titels van Frans II opgesomd, inclusief de aanduiding 'te allen tijde vergroter van het Rijk'. Vanaf dat jaar zagen de Habsburgers zichzelf uitsluitend nog als keizers van Oostenrijk, en ze pasten de telling daar ook op aan. Zodoende werd Frans II nu Frans I van Oostenrijk, en werd zijn opvolger Ferdinand I in plaats van Ferdinand V, enzovoort. Als teken van continuïteit werd echter wel de tweekoppige adelaar, sinds de vijftiende eeuw het symbool van



Schilderij van Joseph Kreutzinger, 1805. Collectie *Schloss Laxenburg*. Hofschilder Joseph Kreutzinger vereeuwigde Frans II in 1805 toen hij zowel keizer van Oostenrijk als keizer van het Heilige Romeinse Rijk was.



De kroon van het Heilige Romeinse Rijk.



De Hongaarse kroon.



De Wenceslas kroon van Bohemen.

de keizerlijke majesteit, opgenomen in het wapen van het nieuwe Oostenrijkse keizerrijk.

Na de nederlaag van Napoleon sloten de meeste Duitstalige landen zich aan bij de Duitse Bond. Dat was een losjes georganiseerde statenbond waar het Duitstalige deel van Oostenrijk en het grootste deel van Pruisen ook deel van uitmaakten, maar die als gevolg van de Pruisisch-Oostenrijkse Oorlog van 1866 ophield te bestaan. In tegenstelling tot Oostenrijk, dat door Pruisen werd verslagen, gingen de meeste staten en staatjes van de Duitse Bond in 1871 op in het Duitse keizerrijk. Als gevolg van de Oostenrijkse nederlaag kon de roep om autonomie van de Hongaren niet langer genegeerd worden, zodat in 1867 de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie ontstond. De Habsburgse heerser was sindsdien keizer van Oostenrijk en koning van Hongarije, waarbij dat laatste land in hoge mate autonoom was terwijl de Slavische gebieden nog altijd vanuit Wenen werden bestuurd. Ondertussen bleef de bevolking van het Habsburgse rijk groeien – van circa dertig miljoen in 1800 tot vijftig miljoen in 1910 – zodat Oostenrijk-Hongarije in dit opzicht na Rusland en Duitsland de derde Europese mogendheid was.

Was er voor 1800 in Europa eigenlijk maar één keizerrijk geweest, in de negentiende eeuw waren dat er ineens meer. Van 1804 tot 1814 en van 1850 tot 1870 was er sprake van een Frans keizerrijk, en van 1871 tot 1918 was er het Duitse keizerrijk. Hoewel de naam ervan regelmatig veranderde, werd het rijk waarover de Habsburgers heersten gekenmerkt door een veel grotere continuïteit.

■ Het verzamelen van kronen

Ten tijde van het Heilige Romeinse Rijk strekten de bezittingen van de Habsburgers zich uit ver buiten de grenzen van dit rijk. Soms was er sprake van begripsverwarring en werden alle territoria waarover de Habsburgers heersten aangeduid met de term

'Rady is een meester in het bondig en levendig vertellen over Europa's belangrijkste en langdurigste heersersdynastie, en geeft verhelderend commentaar op de veranderende aard en doeltreffendheid van dynastiek bestuur.'

*– R.J.W. Evans, emeritus hoogleraar geschiedenis,
Oxford University*

Dankzij listigheid, uitgekiende huwelijkspolitiek, geluk en vlagen van genialiteit bleef de familie Habsburg bijna 1000 jaar lang aan de macht. Wat begon als een klein hertogdom aan de Donau werd een imperium dat zich uitstrekte van Peru to Kiev en dat een bepalende rol in de Europese geschiedenis speelde. Ze begonnen de Dertigjarige Oorlog, stopten de opmars van de Ottomanen en namen het op tegen Napoleon.

Martyn Rady introduceert in dit boek de fascinerende en kleurrijke geschiedenis van de Habsburgers, van hun tiende-eeuwse oorsprong in Zwitserland tot het uiteenvallen van het rijk in 1918. Hij laat zien hoe dit rijk een complexe structuur vormde van overlappende landen en koninkrijken, met grenzen die constant in beweging waren. Hij bespreekt hoe de belangen van de Habsburgers veranderden op de golven van grotere bewegingen in de Europese geschiedenis. Rady toont in dit toegankelijke, rijk geïllustreerde boek wat hun invloed was op de Europese geschiedenis en politiek.

Martyn Rady is hoogleraar Centraal-Europese geschiedenis aan University College London. Hij schreef meer dan tien boeken, waaronder een biografie van Karel V.



Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 698

ISBN 978 94 0191 709 4



9 789401 917094